

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Збірник наукових праць

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ВИПУСК 10

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського державного гуманітарного університету

Рівне – 2002

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
А 43 Рівненського державного гуманітарного університету.
4 Вип.10. – Рівне: РДГУ, 2002. – 190
УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
 доктор філологічних наук, професор,
 зав. кафедри української мови
 Рівненського державного гуманітарного університету,
 дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора **Шевчук Степан Іванович**,
 кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту
 мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунасвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького державного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: Якимчук О.І., Кузьмич О.О.

Друкується за рішенням Вченої ради
 Рівненського державного гуманітарного університету
 (протокол №9 від 26 квітня 2002 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
 Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
 Рівненський державний гуманітарний університет
 (вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет

зв'язками. Такі компоненти лексико-семантичного простору дозволяють побудувати узагальнені концептуальні схеми-моделі, за якими відбувається системне дослідження діалектного словника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К.: Наук. думка, 1990. – 269 с.
2. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наук. думка, 1984. – 227 с.
3. Дзедзелевский И.А. К изучению тайных языков Западного Полесья // Региональные особенности восточнославянских языков, литератур, фольклора и методы их изучения. Ч.І. – Гомель, 1985. – С. 57-59.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.: Наука, 1977. – 255 с.
5. Москаленко Л.А. Ботанічна лексика українських степових говірок Миколаївської області: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1992. – 18 с.
6. Соболева П.А. Моделирование словообразования // Проблемы структурной лингвистики. 1971. – М.: Наука, 1972. – С. 165-212.
7. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. – К.: Наук. думка, 1990. – 183 с.
8. Толстой Н.И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава // Вопросы языкознания. – 1963. – №1. – С. 29-45.

Резюме

Моделювання лексико-семантичного матеріала діалектів з урахуванням особливостей розвитку та функціонування окремих мовних мікросистем дозволяє провести системне дослідження народних говірок. Створення концептуальних схем аналізу цих або інших об'єктів пов'язано з різноманітними типами відносин і протиставлень компонентів.

Валерій Мазяр

АРЕАЛОГІЯ ЛЕКСИКИ НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У сучасній українській діалектології все частіше акцентується увага дослідників на з'ясуванні проблем, які пов'язані з розвитком та функціонуванням окремих мовних мікросистем, їх лінгвальними особливостями. Актуальними залишаються питання розробки концептуальних схем для аналізу різногалузевого мовного матеріалу народних говірок.

Лексичний рівень говіркового мовлення становить евристично цінну наукову базу, у якій наявні багаточисленні назви, що пов'язані з усіма сферами матеріального і духовного життя людини. “Діалектна лексика вимагає неослабної уваги ще й тому, що саме слово становить поєднання результатів розвитку інших структурних рівнів – просодії, фонетики, морфеміки, а тому може служити індикатором цих змін” [3: 4].

Ареалогічний аспект лінгвістичних досліджень пов'язаний з рядом параметрів вивчення народнорозмовного словника. До складу подібних питань діалектної лексикології можна віднести такі, як з'ясування структурної організації об'єкта аналізу, основних методів його пізнання, визначення наявності або відсутності у певних говірках мовної норми, можливостей проведення моделювання особливостей внутрішньої будови говіркових мікросистем [див.: 3:4].

Лінгвогеографічна інтерпретація мовного матеріалу народних говорів допомагає вирішити ряд проблем. Передусім необхідно дослідити внутрішнє просторове розміщення окремих компонентів лексики, їх якісне та кількісне співвідношення; вивчити особливості організації зовнішніх зв'язків компонентів, які функціонують на території західнополіського діалекту; простежити можливі паралелі на дистантних етномовних територіях.

У сучасному українському мовознавстві ученими розроблено концептуальні лінгвогеографічні параметри, за якими забезпечується глибоке і багатоаспектне дослідження різноманітних явищ, що протікають у народних говорах. “Лінгвогеографічні праці як окремих різновид діалектологічних досліджень не лише передбачають систематизацію значного за обсягом матеріалу, представлення його у вигляді рядів зіставних явищ, а й підготували й актуалізували вивчення закономірностей просторового розміщення співвідносних елементів у лінгвальному просторі, з'ясування характеру й тенденцій формування ареальних протиставлень і на їх базі – історії окремих діалектних явищ, генезису ізоглос, говорів, наріч” [3: 4-5].

На жаль, ще й сьогодні у галузі лінгвістичної географії залишається чимало питань, які необхідно вирішувати з урахуванням ряду лінгвальних факторів, із застосуванням найновіших наукових технологій. Одним із суттєвих недоліків під час створення й інтерпретації мовних атласів є атомарний підхід до відображення картографованих діалектних явищ. Причиною подібної складності у галузі лінгвістичної географії, як зазначають дослідники, є “часта семантична неспіввіднесеність атомарно взятих лексем, відмінна широта семантичного спектра або об'єму однієї й тієї ж лексеми у різних говорах, яка залежить від відмінності у зв'язках і протиставленнях іншим семам, маніфестованим лексемами, тобто передусім від відмінності у дистрибуції лексем на семантичній сітці” [7: 39-40]. Таким чином, під час дослідження картографованих лінгвальних одиниць необхідно враховувати факти народних говорів з точки зору їх багатопланових системних взаємозв'язків і взаємовідношень.

Особливо актуальними є питання, пов'язані з дослідженням специфіки географічної проекції семантичних явищ, які характерні для конкретної етномовної території. Евристична цінність картографованих мовних одиниць забезпечується під час наукової процедури, коли враховується принцип структурно-семантичних зв'язків лексем при максимальному наборі диференційних ознак денотатів. При цьому важливе значення має різностороннє вивчення об'єктів позамовної дійсності. Адже відомо, що різні за змістом предмети і явища матеріальної й духовної культури народу характеризуються неоднаковим ступенем лінгвогеографічної інформативності у плані визначення глибокої наукової оцінки елементів картографованого матеріалу. Крім того, даний фактор допомагає розширити концептуальні основи для дослідження історії та етимології численних лексичних одиниць.

Учені-діалектологи називають і деякі інші проблеми у галузі лінгвістичної географії, вирішення яких на сьогодні залишається актуальним. Серед них варто виділити наступні: формальний підхід до з'ясування картографічної специфіки говіркових явищ, що недостатньо адекватно відображується у системі умовних знаків; аналіз особливостей ізоглосної стратиграфії при низькому рівні внутрішньомовної інформації, якою оперує дослідник; вивчення сучасних тенденцій та генетичних властивостей діалектних одиниць без належного зв'язку з питаннями сучасної ареалогії [див.: 2: 43-54; 4: 157-158].

Таким чином, у галузі лінгвістичного картографування повинні використовуватися найбільш ефективні методи і прийоми аналізу лексичних одиниць, які становлять пошукову цінність. Як зазначають дослідники, однією з найважливіших особливостей сучасного періоду розвитку лінгвогеографії є "тенденція до подальшого збільшення комбінаційної складності об'єкта картографування і побудови його з урахуванням протиставлення різних типів відношень між складовими елементами" [5: 64].

Простежимо деякі лінгвогеографічні явища, що протікають у західнополіському діалекті, базуючись на ряді назв, пов'язаних з народними промислами.

Досліджуваний лексичний матеріал дозволяє виділити макро- та мікроарали, які сформовані багатьма ізоглосами. Релевантною ознакою на даній території виявилася опозиція: південь-північ. Подібне лінгвальне явище дослідив Г.Л. Аркушин під час картографування лексики, яка пов'язана з мисливською народною номенклатурою [1: 17].

У кожній з макрозон виділяються ареали явищ, що мають власні лексико-семантичні характеристики. Наприклад, у північно-західній частині досліджуваного діалекту виявлено групу ізоглос, які сформовані назвами: *чоло* "ударна частина молота, яка деформує метал", *галка* "збита в грудку глина в гончарному промислі, що використовується для виготовлення посуду", *звод* "верхня частина гончарного горна (печі)", *розкувач* "ковальський інструмент для обробки копита коня", *глухар* "великий молот з двома бойками". Наведені мікроареали мовних явищ становлять частину берестейських говорів, які продовжуються на території Білорусі.

Інший ареал лінгвальних мікроструктур, який виділений у південній зоні західнополіського діалекту, маніфестований наступними назвами: *планкач* “теслярська сокира з широким лезом”, *духало* “ковальський міх”, *итиль* “вертикальна вісь, на якій укріплені і повертаються верхній і нижній круги (у гончарному верстаті)”, *стелюга* “ковальський пристрій, на якому набивають шини на колеса”, *гемблювати* “стругати дерево рубанком”.

Пасма відповідних ізоглос розташовані на просторі між басейнами річок Горинь, Стир, Стохід, Тур’я. Характерною особливістю наведених явищ є їх своєрідне спрямування на північ. Свідчення даної мовної тенденції – наявність ряду так званих ізоглосних колін. Імовірно, як зазначають дослідники, це може бути наслідком впливу південних говорів і літературної мови на північні говори, зокрема західнополіські [6: 30-31].

У досліджуваному мовному континуумі виявлено чимало лексичних одиниць, які характеризуються специфічною семантикою; з точки зору ареальної, вони – це своєрідні мікроутворення з набором лінгвальних ознак однієї або кількох говірок. У діалектологічній науці дані явища називають ендемічними (вузьколокальними). Вони, як правило, не повторюються на суміжних етномовних територіях і в дистантних говіркових мікросистемах. Проте досліджувані лінгвальні структурні одиниці не повинні кваліфікуватися як ендемічні з повною категоричністю. Адже під час подальшого вивчення цих мікроутворень може з’ясуватися, що вони мають паралелі в інших східнослов’янських діалектах.

Спостереження над ареалогічними тенденціями у західнополіських говірках української мови (за матеріалами лексики народних промислів) дозволяють визначити наступні ендемічні одиниці: *корлик* “дерев’яна рухома частина станка для первинної обробки вимочених і висушених конопель або льону”, *одноручка* “рухома рама в ткацькому верстаті”, *занютовувати* “склепувати, з’єднувати частини ковальських виробів”, *гало* “отвір у гончарному горні, через який завантажуються посуд для обпалювання”, *сказ* “недолік на полотні, зумовлений тим, що недостатньо прибита нитка спіткання”, *іглиця* “один із чотирьох брусів, що сполучають обід водяного колеса з валом у млині”, *служниця* “пристрій, у який вкладається веретено з пряжею для зручнішого змотування з нього ниток на мотовило чи в клубок”, *бучелі* “блочки в ткацькому верстаті, по яких рухаються шнури, прив’язані до верхніх рейок начиння” та ін.

Дослідження ендемічних явищ діалектів допомагає розширити коло питань, пов’язаних із лінгвогеографічною характеристикою мовного матеріалу, уточнити деякі параметри при вивченні історії лексичних одиниць, їх генетичних властивостей.

Чимало ареальних явищ, які сформовані на базі лексичних і семантичних одиниць, пов’язаних з народними промислами, співпадають з ареалами інших тематичних груп, а також з мікроструктурами різних рівнів діалектів. Даний лінгвальний факт у науці не повинен вважатися випадковим. Особливості ареального членування західнополіського

діалектного континууму обумовлюються багатьма етномовними процесами, які проходили на досліджуваній території. У зв'язку з цим межі поширення говіркових явищ можуть бути пояснені досить давнім поділом Західного Полісся на окремі адміністративні одиниці. Свою роль у формуванні певних мовних ареалів відіграли особливості географічного плану (наявність у тих чи інших районах лісних та болотистих масивів), а також міграційні процеси населення у різні періоди історії.

Таким чином, дослідження ареальних особливостей лексики народних промислів у західнополіських говірках української мови дозволяє зробити висновок про те, що дані діалектні мікросистеми не становлять єдиного цілого. Велика кількість ізоглос проходить по території Західного Полісся у різних напрямках. Відповідно, численні ареали не мають чітких меж, а, отже, в даному мовному континуумі не завжди можна визначити лінгвогеографічні тенденції. Проте поряд з цим виявлено багато лексико-семантичних одиниць, які засвідчують лінгвально-територіальну ізотопію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г.Л. Охотничья лексика западнополесских говоров: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ужгород. 1986. – 20 с.
2. Бородина М.А. О типологии ареальных исследований //Проблемы картографирования в языкознании и этнографии. – Л.: Наука, 1974. – С.43-54.
3. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К.: Наукова думка, 1990. – 268 с.
4. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наукова думка, 1984. – 227 с.
5. Назарова Т.В. О картографировании комплексных лингвистических единиц // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1974. – М.: Наука, 1976. – С. 61-68.
6. Никончук Н.В. Правобережнополесские говоры в лингвогеографическом освещении: Автореф. дис. ... доктора филол. наук. – Житомир, 1980. – 48 с.
7. Толстой Н.И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава // Вопросы языкознания. – 1963. – №1. – С.29-45.

Резюме

Исследование посвящено анализу основных типов ареальных противопоставлений лексических единиц, которые функционируют на территории западнополесского диалекта. Делается попытка определить несколько специфических ландшафтов языковых явлений.

ЗМІСТ

Розділ I. Теоретичні питання синтаксису

<i>Шульжук К.Ф.</i> Функціональні параметри складного речення у художньому стилі	4
<i>Беценко Т.П.</i> Особливості функціонування конструкцій з прямою мовою в українських думках	10
<i>Давнюк С.В.</i> Особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складних конструкціях з сурядністю і підрядністю	14
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксичні засоби творення ритму в прозовому творі (на прикладі новели Олеся Гончара “Модри камень”)	20
<i>Ричагівська Ю.Є.</i> Специфіка засобів зв’язку складного речення в поетичному мовленні	24
<i>Шкарбан Т.М.</i> Експресивно-виражальні можливості конструкцій з однорідною супідрядністю	29
<i>Шульжук Н.В.</i> Загальнолінгвістичні проблеми опису українського діалогічного мовлення	34
<i>Щербачук Н.П.</i> Предикатні синтаксеми у структурі семантичного елементарного простого речення діалогічного мовлення	39

Розділ II. Семантика лексичних одиниць

<i>Кирилкова Н.В.</i> Семантичне поле компонента <u>верба</u> в українських фраземах та пареміях	48
<i>Крижановська О.М.</i> Назви на позначення ахроматичних кольорів в українській мові	52
<i>Сербіна Т.Г.</i> Мовні зміни в лексиці російської мови новітнього періоду (за матеріалами сучасних газет)	60
<i>Турик Л.Р.</i> Дієслово говорити (казати): перформатив чи дескриптив	64

Розділ III. Історія мови та лінгвістики

<i>Мандрик Н.В.</i> Лексика слов’янських мов як джерело вивчення духовної культури давніх слов’ян	70
---	----

Розділ IV. Аспекти досліджень у словотворі

<i>Гаврилюк Н.В.</i> Оказіональні прикметники-композиції у поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект)	74
<i>Степанова О.І.</i> До питання про структурно-функціональну одиницю словотворчого рівня	79

Розділ V. Лінгвістика тексту

<i>Богдан С.К.</i> Оказіональні звертання української епістолярії	86
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Текст як об’єкт лінгвістичних досліджень	95
<i>Вокальчук Г.М.</i> Індивідуально-авторські юкстапозити в українській поезії 20-30 років ХХ століття	102
<i>Горожа нова С.О.</i> Кольороназви як елемент ідиостилю Миколи Хвильового	109
<i>Златів Л.М.</i> Проблема сприймання (розуміння) тексту та його структурно-сислового аналізу в психолінгвістиці	115
<i>Ожигова О.В.</i> Особливості стилістики сучасної української драми.	121
<i>Смітюх Т.М.</i> Інтертекстуальність у релігійних текстах	127
<i>Соколовська С.Ф.</i> Взаємообумовленість текстових категорій зв’язності та дискретності	132
<i>Хом’як О.І.</i> Принципи ідиостилистичного аналізу художнього	

тексту	139
Розділ VI. Особливості говорів української мови	
<i>Євтушок О.М.</i> Модель і її мовленнєва реалізація: лексичний і семантичний аспекти	146
<i>Мазяр В.П.</i> Ареологія лексики народних промислів у західнополіських говірках української мови	149
Розділ VII. Проблеми мовної освіти	
<i>Ковальчук Н.П.</i> Питання взаємозв'язку синтаксису і пунктуації	154
<i>Лещенко Г.П.</i> Система вправ на збагачення мовлення учнів комунікативно значущою культурознавчою лексикою	157
<i>Хом'як І.М.</i> Питання методики орфографії в підручниках з української мови	167
Розділ VIII. Актуальні питання мовної культури	
<i>Войцешук Л.А.</i> Теорія формування комунікативно-мовленнєвих умінь у складних ситуаціях спілкування з точки зору функціональної культури мовлення	174
<i>Олексієвець Л.С.</i> Граматичні особливості ділових паперів	178
Відомості про авторів	183

Наукове видання

Актуальні проблеми сучасної філології

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць

Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 10

Упорядкування та наукове редагування

Олександри Якимчук,

Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка

Андрія Слинька

Обкладинка

Олексія Литвина

Рекомендовано до друку Вченою радою

Рівненського державного гуманітарного університету

(протокол №9 від 26 квітня 2002 р.)

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі

Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12

Рівненський державний гуманітарний університет

(вул. Остапова, 31, кафедра української мови). Тел.: 26-17-79

Підписано до друку 15.05.2000. Гарнітура Times Roman Cyr.

Умов. друк. арк.. 19, 0. Наклад 200 прим.